

**ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІДЕЙ ДОКТРИН ЄСПЛ
В НАЦІОНАЛЬНУ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНУ ДІЯЛЬНІСТЬ В КОНТЕКСТІ
ДОКТРИНИ ПОЗИТИВНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ДЕРЖАВИ
ТА ДОКТРИНИ «ПЛОДІВ ОТРУЙНОГО ДЕРЕВА»**

**CONTROVERSIAL ASPECTS OF IMPLEMENTING THE IDEAS OF ECHR DOCTRINES
INTO NATIONAL CRIMINAL PROCEDURE IN THE CONTEXT OF THE DOCTRINE
OF POSITIVE STATE OBLIGATIONS AND THE DOCTRINE OF THE FRUITS
OF THE POISONOUS TREE**

**Брусакова О. В., доктор юридичних наук, доцент,
декан факультету № 6,**

Харківський національний університет внутрішніх справ

У статті проаналізовані основні наукові підходи та практичні аспекти розуміння правової природи, стану та перспектив впровадження доктрин Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) в національне кримінально-процесуальне законодавство, зокрема в контексті реалізації доктрини позитивних зобов'язань держави та доктрини «плодів отруйного дерева». Наголошено на тому, що імплементація доктрин ЄСПЛ може стати позитивним фактором, що сприятиме еволюційному розвитку та впровадженню концептуальних підходів і стандартів Європейського суду з прав людини в кримінально-процесуальному законодавстві України.

Традиційно так склалося, що в колі вітчизняних науковців тривалий час увагу було приділено прецедентному характерові рішень Європейського суду з прав людини, в той час як доктринальні аспекти рішень ЄСПЛ та причинно-наслідкові зв'язки між доктриною і прецедентом у контексті діяльності судової інституції Ради Європи залишаються поза увагою.

Як і значний об'єм сучасного національного законодавства, чинний Кримінально-процесуальний кодекс України значною мірою базується на цінностях та стандартах європейської правової культури. У ньому враховуються деякі ідеї окремих доктрин ЄСПЛ, які були впроваджені в національне кримінально-процесуальне законодавство. Зазначене дозволяє зробити висновки про ефективність впровадження ідей деяких доктрин Європейського суду з прав людини як загалом в національну правову систему, як в кримінально-процесуальне законодавство, так і в практику його реалізації національними судами.

Умови сьогодення актуалізують питання якісного впровадження в профільне національне законодавство ідей доктрини позитивних зобов'язань держави та доктрини «плодів отруйного дерева», водночас незгасаючі євроінтеграційні процеси та політика реалізації євроатлантичного курсу України актуалізують відповідні дослідження, адже питання впровадження стандартів ЄСПЛ для забезпечення прав людини, зокрема в галузі кримінально-процесуального права разом із принципом верховенства права є фундаментальною основою правової держави. Сучасне кримінально-процесуальне законодавство України загалом враховує основні судові доктрини Європейського суду з прав людини, в тому числі і ті, що сприяють захисту людської гідності, прав людини та пріоритету права. Водночас, у контексті актуалізації ідей та положень судових доктрин ЄСПЛ, Україні важливо їх відстежувати та практично втілювати їх ідеї в національному нормотворчому процесі.

Ключові слова: верховенство права, доктрина «плодів отруйного дерева», доктрина позитивних зобов'язань держави, Європейський суд з прав людини, законність, кримінальне провадження, кримінально-процесуальне право, судова доктрина, юридична визначеність, суд, правове регулювання, міжнародні стандарти.

The article analyzes the main scientific approaches and practical aspects of understanding the legal nature, status and prospects of implementation of the doctrines of the European Court of Human Rights (ECHR) into national criminal procedure legislation, in particular, in the context of implementation of the doctrine of positive obligations of the State and the doctrine of «fruit of the poisonous tree». The author emphasizes that the implementation of the ECHR doctrines may become a positive factor contributing to the evolutionary development and implementation of the conceptual approaches and standards of the European Court of Human Rights in the criminal procedure legislation of Ukraine.

Traditionally, domestic scholars have long focused on the precedent-setting nature of the judgments of the European Court of Human Rights, while the doctrinal aspects of the ECHR judgments and the causal relationship between the doctrine and precedent in the context of the Council of Europe judicial institution have been ignored.

Like a significant amount of modern national legislation, the current Criminal Procedure Code of Ukraine is largely based on the values and standards of European legal culture. It takes into account some ideas of certain doctrines of the ECHR that have been implemented in the national criminal procedure legislation. This allows us to draw conclusions about the effectiveness of implementation of the ideas of some doctrines of the European Court of Human Rights in the national legal system in general, both in criminal procedure legislation and in the practice of its implementation by national courts.

The current conditions raise the issue of qualitative implementation of the idea of the doctrine of positive obligations of the State and the doctrine of «fruit of the poisonous tree» into the relevant national legislation, while the ongoing European integration processes and the policy of implementing Ukraine's Euro-Atlantic course actualize the relevant research, since the issue of implementing ECHR standards to ensure human rights, in particular in the field of criminal procedure law, together with the rule of law principle, is the fundamental basis of the rule of law. The current criminal procedure legislation of Ukraine generally takes into account the main judicial doctrines of the European Court of Human Rights, including those that promote the protection of human dignity, human rights and the rule of law. At the same time, in the context of actualization of the ideas and provisions of the ECHR judicial doctrines, it is important for Ukraine to monitor them and practically implement their ideas in the national lawmaking process.

Key words: supremacy of law, doctrine of the «fruit of the poisonous tree», doctrine of positive obligations of the state, European Court of Human Rights, legality, criminal proceedings, criminal procedure law, judicial doctrine, legal certainty, court, legal regulation, international standards.

Постановка проблеми. Закономірні процеси демократизації українського суспільства та реалізації стратегічного напрямку розвитку України зумовили необхідність гармонізації національного законодавства зі стандартами, утвердженими в ЄС. У цьому контексті важливо зазначити, що стандарти забезпечення прав і сво-

бод людини були систематично відображені у Конвенції про захист прав людини та основних свобод, прийнятій у 1950 році [1]. Ця Конвенція набула дії завдяки створенню та функціонуванню Європейського суду з прав людини. Україна приєдналась до Конвенції у 1997 році, зобов'язавшись дотримуватись норм, закріплених у цьому

документі, та визнала юрисдикцію Європейського суду з прав людини [2]. У 2006 році Верховна Рада України прийняла Закон «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», що передбачає вивчення практики Суду та імплементацію норм Конвенції та доктрин, сформованих у процесі його діяльності [3]. Вивчення доктрин, використовуваних Європейським судом з прав людини, становить фактор поліпшення процесу впровадження європейських стандартів забезпечення прав людини в національну правову систему. Іншими словами, ідеї та положення судових доктрин ЄСПЛ, є одним із ключових факторів розвитку сучасного кримінально-процесуального законодавства України.

Ефективним в зазначеному контексті вбачається особлива увага до якісної реалізації національним нормотворцем ідей доктрини позитивних зобов'язань держави та доктрини «плодів отруєного дерева» під час здійснення кримінального провадження. Проте, останні публікації практики правозастосування свідчать про існування певних проблемних питань у використанні зазначених доктрин, зокрема, винятків з них, які залишаються об'єктом гострих дискусій та нерозв'язаними. Зазначене актуалізує необхідність і важливість дослідження даної теми. Вірне застосування цих доктрин може гарантувати захист прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження в Україні і допоможе уникнути помилок під час кримінальної процесуальної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти досліджуваної проблематики досліджувалися рядом вітчизняних науковців таких як: Антонов К., Ашуров В., Батуєв М., Буроменський М., Буткевич В., Даровських С., Девятова О., Денисов В., Дрозд В., Дроздова О., Свінтов В., Герус Н., Гузела М., Гусейнов Л., Капліна О., Карпюк І., Крет Г., Кузьменко О., Лобойко Л., Нор В., Сергєєва Д., Соколов Т., Стоянов М., Шевчук С., Шульгіна С., Циганюк Ю., Чупрікова І., Яновська О. та інших. Лівава частка досліджень зазначеної проблематики стосується вивчення або окремих рішень ЄСПЛ, або окремих механізмів правового регулювання у кримінальному процесі. Водночас національний кримінальний процес побудований за принципом взаємодії «людина-держава», що свідчить про важливість саме діяльності держави в аспекті як дотримання прав та основоположних свобод людини, так і права на справедливий суд.

Предмет дослідження. Предметом дослідження є процес, що відбуваються навколо формування наукових підходів щодо розуміння правової природи і перспектив впровадження в національне кримінально-процесуальне законодавство ідей доктрини позитивних зобов'язань держави та доктрини «плодів отруєного дерева» в контексті наближення національного законодавства до стандартів ЄС щодо якості нормативних документів та судової практики в контексті врахування та імплементації доктрин ЄСПЛ, як явища об'єктивної правової реальності.

Постановка завдання. Проведення дослідження питання еволюції та сталого розвитку кримінально-процесуального законодавства України в контексті реалізації доктрини позитивних зобов'язань держави та доктрини «плодів отруєного дерева». Визначення, розкриття та перегляд змісту реалізації ідей зазначених доктрин ЄСПЛ, як комплексного явища правової та нормотворчої реальності в Україні в контексті наближення національного кримінально-процесуального законодавства до стандартів ЄС.

Виклад основного матеріалу. Європейський суд з прав людини у своїй діяльності закріплює цінності, що вишлюють із європейської правової культури, включаючи, але не обмежуючись, правами людини, принципами демократії, гідності людини та принципом верховенства права. Зазначені ідеї є складними для чіткого визначення, адже не існує їх єдиновірного визначення, а їх зміст роз-

кривається, як правило, через їх складові елементи. Важливо підкреслити, що сутність цих явищ найбільш повно виявляється через доктрину, включаючи судову доктрину та практику Європейського суду з прав людини.

Нині практика ЄСПЛ налічує ряд доктринальних положень, однак, на нашу думку, в реаліях національного нормотворчого процесу важливим є питання реалізації стандартів забезпечення прав людини, зокрема в галузі кримінально-процесуального права, що є безпосередньою та невід'ємною умовою для подальшої євроінтеграції та успішної реалізації євроатлантичного курсу України. Відмітимо, що Україна не є аутсайдером в даному контексті і сучасне кримінально-процесуальне законодавство України в цілому впровадило головні принципи, що впливають з судових доктрин Європейського суду з прав людини, які втілюють цінності, такі як гідність людини, права людини та пріоритет права. Для органів національної влади важливо постійно відстежувати практику Європейського суду з прав людини, враховуючи зміну судових доктрин, і не обмежуватися лише справами, що стосуються України. Виконання цих принципів повинно бути фактично втілено в національній юриспруденції.

Водночас, на нашу думку досить дискусійними виглядають наукові підходи та аспекти розуміння національними судовими інстанціями кримінально-правової юрисдикції природи реалізації доктрини позитивних зобов'язань держави та доктрини «плодів отруєного дерева». Україна визнала юрисдикцію Європейського суду з прав людини. Практика цього Суду, зокрема у справах, пов'язаних з Україною, є джерелом національного права. Європейський суд з прав людини, розглядаючи скарги заявників щодо невиконання Україною своїх зобов'язань з питань прав людини, впливає на формування правових засад, які стають невід'ємною частиною вітчизняної правової системи. У деяких випадках ця практика також може стимулювати необхідність зміни законодавства і впливає на еволюцію правової доктрини.

Людські права стали невід'ємною складовою демократичного суспільства і втілюють такі цінності, як гідність людини, справедливість, верховенство права і конституційна демократія [4, с. 359–360]. Європейський суд з прав людини відіграє ключову роль у забезпеченні актуальності та відповідності положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод сучасним вимогам. При тлумаченні положень Конвенції, Суд керується загальним духом цього документа, який спрямований на підтримку та просування ідеалів та цінностей демократичного суспільства [5]. Європейський суд з прав людини, шляхом інтерпретації Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, має значний вплив на формування правових доктрин у галузі людських прав, які відображаються в правових системах країн-учасниць цієї Конвенції. Цей Суд фактично виступає як суб'єкт, що сприяє створенню таких правових доктрин.

З огляду на викладене вище, вважаємо, що під час дослідження проблематики вдосконалення кримінально-процесуального законодавства України шляхом впровадження в нього ідей доктрин Європейського суду з прав людини, перспективною виглядає ідея бінарного поєднання доктрини позитивних зобов'язань держави та доктрини «плодів отруєного дерева». Очевидним є те, що в рамках кримінального процесу, держава має позитивні зобов'язки щодо забезпечення реалізації прав та основних свобод людини. Вбачаємо, що зазначені зобов'язки держави повинні виконуватися як шляхом створення відповідних нормативних актів, включаючи належну кримінально-процесуальну законодавчу базу, так і шляхом застосування права, зокрема через встановлення відповідної судової практики. Це відіграє важливу роль у створенні ефективного кримінально-процесуального механізму, який гарантує належний захист прав та забезпечує

виконання правових процедур. Разом із тим, держава, в особі судової гілки влади та правоохоронних органів має уникати ситуації, за якої під час виконання зазначених вище позитивних обов'язків по відношенню до іншої особи потрапить у ситуацію застосування не належних та недопустимих доказів.

Однією з основних гарантій забезпечення верховенства права та законності під час кримінального провадження та захисту прав людини є закріплене в пункті 3 статті 62 Конституції України положення про недопустимість використання незаконно отриманих доказів та припущень як підстав для обвинувачення. Усі сумніви щодо доведеності вини особи мають сприйматися на користь цієї особи. Ці положення відображають правову сутність допустимості доказів [7].

Виконання позитивних зобов'язань держави нерозривно пов'язане з реалізацією принципу верховенства права.

Відзначимо, що Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) не надавав формальної дефініції терміну «позитивні зобов'язання». Замість цього, Суд аналізує зміст цих зобов'язань у контексті конкретної статті Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ), на яку посилається справа. У рішенні ЄСПЛ у справі «Лопез Остра проти Іспанії» було зазначено, що «позитивні зобов'язання» означають, що держава повинна приймати розумні та адекватні заходи для забезпечення прав особи, які передбачені відповідною статтею 8 ЄКПЛ (пункт 51 рішення) [7]. Це означає, що крім того, що держава має утримуватися від порушення прав людини, вона також зобов'язана активно діяти для забезпечення цих прав. Позитивні зобов'язання передбачають вжиття конкретних заходів, що можуть включати прийняття законів, політик, програм або інших дій для захисту та забезпечення прав особи.

Таким чином, позитивні зобов'язання покликані забезпечити, що держава не тільки утримується від порушення прав людини, але й активно захищає та забезпечує їх належне виконання.

Як зазначає С.В. Шевчук підкреслює, що позитивні зобов'язання держави не передбачають конкретних засобів або дій держави. Єдиним критерієм для визначення виконання державою, через свої органи влади, цих зобов'язань є ефективність її заходів у конкретній ситуації [8, с. 59–60].

Тому, в сучасному європейському праві та практиці Європейського суду детально вивчена концепція позитивних зобов'язань держави, яка спрямована на підтримку та забезпечення ефективного механізму юридичного захисту основних прав людини, зокрема через судовий процес, а також на запобігання порушенням цих прав третіми особами. Фактично, виконання або невиконання державою своїх позитивних зобов'язань у випадках порушення певного права, яке передбачене Європейською конвенцією, стає предметом розгляду цієї міжнародної судової установи. Недостатня обізнаність з основними концепціями, якими оперує європейське право, є одним із факторів, що пояснює високу кількість звернень громадян України до Європейського суду, що робить її однією з лідерів у кількості таких звернень.

Практична вагомість результатів таких досліджень також полягатиме у їх використанні під час проведення правової експертизи проєктів нормативно-правових актів у галузі прав людини та виконанні Україною рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи, зокрема Рекомендації № Rec(2004)5 щодо перевірки законопроектів, існуючих законів та адміністративної практики на відповідність стандартам, викладеним у Європейській конвенції з прав людини, а також Рекомендація № Rec(2004)6 щодо вдосконалення національних засобів правового захисту, видані 12 травня 2004 року [9, 10].

Необхідним напрямком сучасних досліджень є системний аналіз доктрини зобов'язань держави у сфері прав

людини, вивчення їх сутності, видів та методологічних основ в рамках сучасної правової парадигми. Це дозволить розробити цілісну доктрину позитивних зобов'язань держави в галузі прав людини, розкрити походження, передумови, нормативну основу, а також принципи, які визначають зміст таких зобов'язань. Також буде здійснено їх типологію, визначено межі позитивних зобов'язань держави, виокремлено суб'єктів, які реалізують ці зобов'язання, і розглянуто шляхи контролю їх виконання. Важливість таких наукових розробок пояснюється не тільки недостатньою увагою, яку приділяють конструкції «позитивні зобов'язання держави» в національній юридичній науці та правозахисній практиці, але й казуїстичністю та недостатньою систематизованістю цієї доктрини в західній правовій теорії. Це пояснюється, зокрема, формуванням цієї доктрини у зв'язку з розглядом великої кількості конкретних випадків порушення прав людини.

Гарантування права на справедливий суд є однією з найважливіших засад для забезпечення та захисту прав і свобод людини, яка має широке міжнародне визнання. Це право закріплене в міжнародних договорах та підлягає захисту спеціалізованими органами, які мають повноваження контролювати його дотримання.

На рівні Конвенції про захист прав людини право на справедливий суд та публічний розгляд закріплене в статті 6 [1], яка визначає вичерпний перелік елементів цих прав, серед яких: 1) право на розгляд справи; 2) гарантії справедливого судового розгляду; 3) публічність розгляду справи та оголошення рішення; 4) розумний строк розгляду справи; 5) розгляд справи судом, який встановлений законом; 6) незалежність і безпристрасність суду [11]. Відмітимо, що ані Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) ані Конвенція про захист прав людини не містять конкретних вимог щодо оцінки доказів у відношенні їх допустимості. Таким чином, зазначені аспекти можуть бути врегульовані нормами національного законодавства.

Так, А. Павлишин констатує, що у ч. 1 ст. 87 КПК України зафіксоване правило, яке відоме як доктрина «плодів отруєного дерева», суть якої полягає в тому, що недопустимими є докази, здобуті завдяки інформації, отриманій унаслідок суттєвого порушення прав та свобод людини [12].

О. Толочко зазначає, що ця означає безумовну недопустимість доказів при порушенні встановленого порядку збирання доказів незалежно від їх характеру і ступеня [13].

В статті 87 Кримінального процесуального кодексу України відображено доктрину «плодів отруєного дерева». Згідно з цим положенням, вважаються недопустимими докази, які були отримані внаслідок серйозного порушення прав і свобод людини, що гарантуються Конституцією та законами України, міжнародними договорами, на які Україна надала згоду на обов'язковість, а також будь-які інші докази, які були здобуті на підставі інформації, отриманої внаслідок серйозного порушення прав і свобод людини [14].

Ураховуючи зміст частини 1 статті 94 КПК України [14], слід відзначити, що допустимість доказів є властивістю кожного окремого доказу, яка підлягає встановленню у процесі розгляду кожного конкретного доказу.

У контексті оцінки допустимості сукупності взаємопов'язаних доказів, правило «плодів отруєного дерева» використовується з метою оцінки не лише кожного окремого засобу доказування, але й всього ланцюга взаємопов'язаних доказів, які походять один від одного. Згідно з висновками Верховного Суду, ця доктрина передбачає оцінку зв'язку між доказами та встановлення, чи були відповідні відомості отримані за умов, коли немає інформації, що була отримана незаконним шляхом [15].

Згідно з поглядом судді О. Г. Яновської, наступні принципи відносно застосування доктрини «плодів отруєного дерева» можуть бути відзначені наступними положеннями: критерієм віднесення доказів до категорії «плодів

отруєного дерева» є наявність достатніх підстав вважати, що відповідна інформація не була отримана за умови відсутності незаконно отриманої інформації; застосування доктрини «плодів отруєного дерева» передбачає логічні операції для встановлення джерела походження інформації, яка стала основою кожного доказу, що підтримує судові рішення; шляхом розділення доказів, отриманих за допомогою інформації, отриманої в результаті суттєвих порушень прав і свобод людини, визначених рішенням Європейського суду з прав людини, від доказів, які були отримані з джерел, не пов'язаних прямо або опосередковано з такою інформацією, суд з повноваженнями касаційної інстанції проводить перевірку правильності правової оцінки обставин і допустимості кожного окремого доказу [16, с. 215].

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що доктрина «плодів отруєного дерева» виступає в певній мірі гарантією дотримання кримінально-процесуальних норм, виявляючи як переваги, так і недоліки. Серед переваг можна відзначити, що вона функціонує як додатковий механізм, який запобігає посадовим особам здійснювати процесуальні дії з порушенням норм, оскільки це призводить до визнання доказів недопустимими. Однак, серед недоліків цієї доктрини (якщо розглядати її як абсолютне правило), слід відмітити те, що у випадку відсутності інших доказів (і неможливості їх отримати), «плоди отруєного дерева» можуть стати єдиним підґрунтям для визнання особи невинуватою та непричетною до злочину, навіть якщо сама діяння відноситься до важких чи особливо важких злочинів.

Висновки. Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що впровадження ідей доктрин Європейського суду з прав людини в національну кримінально-процесуальну діяльність в контексті реалізації доктрини позитивних зобов'язань держави та доктрини «плодів отруєного дерева» є актуальною та значимою проблемою сучасного правового розвитку. Застосування ідей доктрин ЄСПЛ в національних кримінально-проце-

суальних системах може сприяти підвищенню якості правосуддя, забезпеченню ефективного захисту прав людини та зміцненню демократичних цінностей. Аналізуючи дискусійні аспекти впровадження цих ідей, важливо враховувати особливості кожної держави, її правову традицію та контекст, а також забезпечувати відповідність такому впровадженню вимогам міжнародного права.

Однак, варто зазначити, що практичне впровадження ідей доктрин ЄСПЛ може зіткнутися з певними труднощами та суперечностями, особливо на етапі трансформації міжнародних норм у національне законодавство. Необхідно забезпечити належний баланс між захистом прав людини та інтересами суспільства, уникати екстремальних тлумачень, що можуть призвести до неправомірних наслідків. Впровадження ідей доктрин ЄСПЛ в національну кримінально-процесуальну діяльність потребує системного підходу та глибокого аналізу впливу цих ідей на правову систему країни. Забезпечення відповідності такому впровадженню міжнародним стандартам та врахування національних особливостей можуть сприяти побудові справедливого та ефективного правосуддя, яке гарантує захист прав людини в контексті позитивних зобов'язань держави та уникнення негативних наслідків, що можуть спричинити «плоди отруєного дерева».

Також важливо звернути увагу на якість підготовки для суддів, прокурорів, адвокатів та інших учасників кримінально-процесуального процесу щодо принципів та стандартів ЄСПЛ. Це допоможе забезпечити їхню глибоку розуміння і застосування цих ідей у практичній діяльності. Загалом, впровадження ідей доктрин ЄСПЛ в національну кримінально-процесуальну діяльність в контексті доктрини позитивних зобов'язань держави та доктрини «плодів отруєного дерева» має потенціал покращити якість правосуддя, забезпечити захист прав людини та підвищити рівень демократії. Проте, успішне впровадження цих ідей вимагає глибокого аналізу, розробки національних стратегій та заходів, а також плідної співпраці між міжнародними та національними органами юстиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : конвенція Рада Європи від 04.11.1950 р. *Офіційний вісник України*. 1998. № 13, № 32 від 23.08.2006. Стор. 270.
2. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
4. Kuchuk, A.M., Serdiuk, L.M., Zavhorodnia, Y.S. Modern law education in the context of natural understanding of law. *The Asian International Journal of Life Sciences*. 2019. 21 (2). 359-3.
5. European Court of Human Rights. Case of Soering v. the United Kingdom (Application no. 14038/88). URL <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-57619>
6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
7. López Ostra v. Spain App. 16798/90. 09 December 1994. <https://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-57905>
8. Шевчук С. Концепція позитивних зобов'язань держави у практиці Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2010. № 2. с. 55–64.
9. Рекомендація Rec(2004)5 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо перевірки законопроектів, існуючих законів та адміністративної практики на відповідність стандартам, викладеним в Європейській конвенції з прав людини». Рада Європи, Комітет Міністрів Ради Європи; Рекомендації, Міжнародний документ від 12.05.2004 № Rec(2004)5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_574#Text
10. Рекомендація Rec(2004)6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо вдосконалення національних засобів правового захисту». Рада Європи, Комітет Міністрів Ради Європи; Рекомендації, Міжнародний документ від 12.05.2004 № Rec (2004)6. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_718#Text
11. Трегубов Е. Л. Право на справедливий суд у практиці суду у практиці Європейського суду з прав людини. *Форум права*. 2010 р. Вип. № 1. С. 358–363.
12. Павлишин А.А. Окремі питання допустимості доказів за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. *Вісник Львівського університету. Сер. Юридична*. 2014. Вип. 59. с. 359.
13. Толочко О. Гуманізація доказування у кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 4. с. 194.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України. Кодекс України; Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
15. Постанова Верховного Суду від 13.11.2019 р. у справі № 1-07/07 (провадження № 13-36зв019). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85869105>
16. Яновська О. Г. Застосування доктрини «плодів отруєного дерева» при перегляді судових рішень за виключними обставинами. Кримінальний процес і криміналістика: виклики часу : зб. ст. за матеріалами наук.-практ. конф. з нагоди 20-річчя каф. кримінального процесу і криміналістики ЛНУ ім. І. Франка. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2020. С. 213–219.